HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SALTANATININ 25. YILINDA TOKAT VE TOKAT SAAT KULESİ

*Tokat and Tokat Clock Tower in the 25th Anniversary of Sultan Abdulhamid
II's Reign*

Dr. Hadi Belge

Amasya Üniversitesi

hadibelge@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9387-3799

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 14.02.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 12.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.996

Atıf – Citation:

Hadi Belge, "Sultan II. Abdülhamid'in Saltanatının 25. Yılında
Tokat ve Tokat Saat Kulesi", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021,
s. 449 – 470.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN SALTANATININ 25. YILINDA TOKAT VE TOKAT SAAT KULESİ

Tokat and Tokat Clock Tower in the 25th Anniversary of Sultan Abdulhamid II's Reign

Dr. Hadi BELGE

Öz

II. Abdülhamid dönemi üzerine günümüze değin yapılan çalışmalarda bir nesnel yaklaşım sorununun varlığı dikkati çekmektedir. Nitekim Sultan, bir kesim tarafından her yönüyle sahiplenilip neredeyse bütün icraatları kutsanırken, bir başka kesim tarafından haklı ya da haksız şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durumda “ilerici, baskıcı ya da gerici” gibi yaftacı yaklaşımları bir kenara bırakıp, tarafsızlık girdabına kapılmadan ve olabildiğine objektif çalışmalarla dönemi aydınlatmaya çalışmak en doğru yaklaşım olacaktır. Bu çalışmada böyle bir yaklaşım ile II. Abdülhamid döneminde merkez-taşra ya da padişah-tebaa ilişkileri Tokat Sancağı özelinde ve 25. saltanat yılı kutlamaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Yirminci yüzyıla girilirken Osmanlı toprakları üzerinde başlatılan imar faaliyeti ve yapılan kutlamalar, güçlü hükümdar profilinin taşra birimlerindeki ya da halk üzerindeki yansımalarını analiz edilebilmek için uygun bir alan olarak düşünülmüştür. Çalışma ile II. Abdülhamid'in saltanatı kaldığı müddette Osmanlı kent yaşamında sağlanan ilerlemeler ve kent ahalisinin toplumsal dönüşümü Tokat özelinde mercek altına alınmıştır. Böylece II. Abdülhamid döneminin Tanzimat ile başlayan modernleşme sürecinin bir devamı sayılıp sayılamayacağı sorusuna da bir cevap aranmıştır. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti saat kulesi geleneğinde özel bir yere sahiptir. Sultanın 25. saltanat yılı kutlamaları çerçevesinde yapılan Tokat Saat Kulesi, bu geleneği temsil eden ve günümüze ulaşan eserlerden birisi olarak bu çalışmanın bir başka boyutunu oluşturmuştur. Saat kulelerinin gelişim

Abstract

It is noteworthy that there was a objective approach problem in the studies conducted during the reign of Abdülhamid II. As a matter of fact, while the sultan in question was embraced in all aspects by one segment and blessed almost all of his actions, he was subjected to severe or justified criticism by another segment. In this case, leaving aside stigmatizing approaches such as "progressive, repressive or regressive", it would be the best approach to try to enlighten the period with unbiased and objective studies. In this study, with such an approach, the central-provincial or sultan-public relations during the reign of Abdülhamid II were evaluated in the Tokat Sanjak specific to the 25th sultanate year celebrations. While the transition to XXth century, the zoning activities and celebrations started throughout the country were seen as a suitable area to analyze the reflections of the powerful ruler profile on the provincial units or the people. With this study, the advances in Ottoman urban life and the social transformation of the people of the city in the period of Abdulhamid II were examined in Tokat. Thus, an answer was sought to the question of whether the Abdulhamid II period could be regarded as a continuation of the modernization process that started with the Tanzimat. Abdulhamid II period has a special place in the Ottoman Empire clock tower tradition. Tokat Clock Tower, built within the framework of the 25th reign of the Sultan

süreci, modern kent oluşumu bilincinin takip edileceği diğer bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaya esas olan konular, Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri, salnameler ile kişisel görüşmelerden elde edilen bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır.

celebrations, constitutes another dimension of this work as one of the works that represent this tradition and have survived to the present day. The development process of the clock towers appears as another area where modern city formation awareness will be followed. The subjects that are the basis of this study were handled within the framework of the information obtained from Ottoman archive documents, newspapers of the period, yearbooks and personal interviews.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Abdülhamid, 25. Cülus-ı Hümayun, Tokat, Tokat Saat Kulesi

Keywords: Ottoman, Abdulhamid II., 25th year of reign, Tokat, Tokat Clock Tower

Giriş

Osmanlı padişahlarının 34.'sü olan II. Abdülhamid, gerek döneminde yaşanan siyasal gelişmeler, gerekse kişisel özellikleri nedeniyle Osmanlı tarihinin günümüzde en çok ilgi gösterilen padişahlarından. Otuz üç yıl tahtta kalan sultanın kendisi kadar hükümet ettiği dönem de çok özeldir. Zira Tanzimat'ın yerini Meşrutiyet'e bıraktığı bir modernleşme sürecinin içinden geçmekte ve yeni bir yüzyılı karşılamının hazırlıkları yapılmaktadır. Diğer taraftan çözülüşün etkilerini tüm hücrelerine kadar hisseden imparatorluğun, her türlü olumsuzluğa karşı yeniden bir diriliş çabası içinde olduğu, bunun için iç ve dış politikada birtakım arayışlara yöneldiği dikkati çekmektedir. Nitekim II. Abdülhamid'in Alman İmparatoru II. Wilhelm ile kurmuş olduğu yakınlık ve hilafet makamının gücünü kullanmak suretiyle "İttihad-ı İslam" düşüncesini politik alana taşıma çabaları bu arayışların bir sonucudur.

Sultanın imparatorluğun ömrünü artırmak, gücünü ve kudretini devam ettirmek adına takip emiş olduğu denge siyaseti değişik kesimler tarafından genellikle takdirle karşılanmışken; iç siyasette parlamentolu ve anayasalı rejimin tatil edilerek monarşiye dönülmesi, sansür ve sürgün uygulamaları, reformcu bürokratların ve aydınların nazarında kabul edilemez bulunmuştur. Bu yönüyle Tanzimat döneminden beri Osmanlı devlet ve toplum hayatında, bilhassa bireysel özgürlükler konusunda sağlanan ilerlemelerin bir kısmında geriye dönüş yaşanması bir çelişki oluşturmıştır. Ancak kimi araştırmacılar tarafından bunun modernleşme çabalarının tamamen bir kenara konulduğu anlamına gelmeyeceği, aksine II. Abdülhamit döneminde başta eğitim olmak üzere, imar faaliyeti ve maliye gibi alanlarda kayda değer ilerlemeler kaydedildiği ifade edilmektedir.¹ Her şeye rağmen II. Abdülhamid dönemiyle ilgili hemen her konuda olduğu gibi, modernleşme konusundaki değerlendirmeler üzerinde de görüş farklılıkları oldukça belirgindir.² Bu anlamda II. Abdülhamid'in 25. cülusuna denk gelen 1900 yılı, hizmetler ve yatırımlar bakımından incelenmeye değer görülmektedir.

¹ Yine de II. Abdülhamit döneminin en güçlü icraatları olan okullaşma ve Hicaz demiryolu projeleri hakkındaki övgüleri abartılı bulan bir takım değerlendirmeler söz konusudur. Bu tür yaklaşımlardan birini sergileyen Sina Akşin, eğitim alanında gerçekleşen ilerlemelerin imparatorluk içindeki gayrimüslim unsurun eğitim reformunun gerisine düşmeme çabasının bir ürünü olduğuna ve Hicaz Demiryolu'nun ise büyük bir proje olmasına rağmen yabancı sermayesi ile yürütüldüğüne inanmaktadır. Bu nedenle Akşin; devri temsil eden zihniyetin ilerici kabul edilemeyeceği, kabul edilse dahi başarılı sayılamayacağı görüşündedir. Bkz. Sina Akşin, Metin Kunt vd., *Türkiye Tarihi III-Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Haz. S. Akşin, Cem Yayınları, İstanbul 1997, s.185.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.121-122. ve Standford Shaw, Ezel K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 2017, s.262, 272.

Padişah II. Abdülhamid'in yeni bir asrın başlangıcına tesadüf eden 25. saltanat yılı, yalnız kutlamalar yönünden değil, aynı zamanda imparatorluğun her yerindeki taşra birimleri ve ahalisi açısından da özel kılınmak istenmiştir. Bunun için Osmanlı vilayetlerinin mülki amirleri kutlama günü yaklaştıkça bazı talimatlarla bilgilendirilmişlerdir.³ Söz konusu talimatlarda kutlamalar konusunda iki özellik öne çıkarılmıştır: Bunlardan ilki kutlamaların ne şekilde olacağına dair hususlardı. İkincisi ise kutlama gününde şehir halkına hediye edilecek olan eserlerin resmi açılışlarıyla ilgili düzenlemelerdi. İkincisi bir imar programını gerektirdiğinden öncelikle mülki amirlerin kendi görev alanlarında şehrin ihtiyaçlarına göre neler yapılabileceğini tespit etmeleri gerekmişti. Bunun için komisyonlar oluşturulmak suretiyle birtakım kararlar alınmalıydı. Diğer taraftan İmparatorluk maliyesi Osmanlı memleketinin pek çok vilayet ve kasabasında bu derece kapsamlı bir imar faaliyetini karşılayacak kadar güçlü değildi. Bu nedenle planlanan yatırımlar büyük ölçüde ianelere, yani halkın yardımına müracaat edilerek, finanse edilmeliydi. Yardım işlemlerini yürütmek ve takip etmek için de yine komisyonların oluşturulmasına ihtiyaç vardı.⁴

Esasen Abdülhamid'in tahta çıkışı, daha ilk yılından itibaren resmî törenlerin yanında bir dizi şenlikler tertip edilerek de kutlanmıştır. Padişah II. Abdülhamid, V. Murat'ın halledilmesi üzerine 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkmış, ertesi gün Beşiktaş'taki sarayda geniş katılımlı bir biat merasimi daha yapılmıştır. Bu töreni, imparatorluğun bütün şehirlerinde, üç gün süren şenlikler takip etti.⁵ Sonraki yıllarda, padişahın cülus gününün törenler ve etkinlikler eşliğinde kutlanması bir nevi adet haline gelmişti. Merasimlerin yeri ve zamanı ile ilgili bilgiler yetkililer tarafından halka duyurulurdu. Şenlikler genellikle önceki yıllarda gerçekleşen cülus törenlerine benzer şekilde tertip edilirdi.⁶

Bazı resmî törenlerin büyük programlar haline evrilmesi kendiliğinden gelişen bir durum değildir. Sultan II. Abdülhamid'in daha şehzadelğinde fark edilmeye başlanan kendini sembollerle ifade etme tarzı, padişahlığında da devam etmiş, *Cülus, Selamlık, Surre Alayı, Kılıç Alayı* gibi programlarda bu eğilim iyice hissedilmiştir. Padişahın devletin kudretini, güçlü semboller ile özdeşleştirerek ve bunları törensel eylemler haline getirerek sunması çokça müracaat ettiği bir yöntemdi. Benzer eğilimler Avrupalı hükümdarlarda da görülmüştür. Avrupa'da bazı krallar taht yıllarının 25. ve 50. senelerini ya da evlilik yıldönümlerini büyük merasimlere dönüştürmüşlerdir.⁷ Bu çerçevede II. Abdülhamid'in saltanatı süresince her yıl cülus gününde kutlama programları titizlikle hazırlanır ve icra edilirdi. Ancak 25. cülus törenine bir kutlamanın çok ötesinde anlamlar yüklenmişti.

1. Padişah II. Abdülhamid'in 25. Cülus-ı Hümayun Kutlamaları

31 Ağustos 1900 günü gerçekleşecek kutlamaların önceki yıllardakilerden çok daha farklı olacağı ifade edilmekteydi.⁸ Gerçekten de farklılık, hem hükümet hem de halk tarafında yapılan

³ BOA.HR.SFR.04, 767/117, 8 Ağustos 1900

⁴ Örneğin İzmir'de hükümet konağı ve saat kulesi inşası için mülki idareden, belediyeden, askeriyeden ve tüccardan temsilcilerin yer aldığı bir komisyon kurulduğuna dair bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6946, 1 Cemaziyelevvel 1318 (27 Ağustos 1900), s.2.

⁵ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, XIII. Dizi, I. (16-e6), IV. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, s.1.

⁶ Sevgi Çakmak, *Sultan II. Abdülhamid'in Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 2000, s.7-9.

⁷ Bu semboller, saray, arma, nişanlar, sancak, törenler ve törensel ziynetler gibi şeylerdir. Bkz. Ali İlker Tepeköy, *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Hediyeleri*, Yay. Haz. A. Oğuz vd.), Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s.63-64.

⁸ Sivas'taki kutlamaların "*emsal-i sabıkasına kat kat faik...*" olacağına dair haber için bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6943, 28 Rebiülahir 1318 (24 Ağustos 1900), s.2. Aynı şekilde Kahire'deki merasimlerin

hazırlıklarda açıkça görülebilmekteydi. Kutlama çerçevesinde, imar programı yapılmayan bir Osmanlı vilayeti neredeyse kalmamıştı. Balkanlarda, Anadolu'da ya da Arap ahalinin yaşadığı topraklardaki Osmanlı kentleri bu özel günün anısını taşıyan eserlere sahip olacaklardı. Ayrıca birçok şehirde fakir ailelerin çocukları için toplu sünnet merasimleri tertip edilmişti.⁹ Tüm Osmanlı tebaasının, hatta hapishanelerde kalan (mahkûmiyet süresinin 2/3'ünü tamamlayan) tutukluların dahi affedilerek, sürece katılacakları özel bir güne hazırlık yapılmaktaydı.¹⁰ 25. cülus merasimi padişahın tebaasına olan muhabbetini, tebaanın da devlete olan sadakatini ifade ettiği en anlamlı gün olacaktı.

Cülus nedeniyle yurdun her yanından padişaha ve Devlet-i Aliye'ye bağlılık duygularını ifade eden onlarca hediye gelmişti. Bunların belki de en manidar olanı Manastır Vilayeti memurları adına takdim edilen bir levhaydı. Sanayi-i Nefise mensuplarının özenle imal ettikleri levha, aynı zamanda ayna olarak tasarlanmış; Osmanlı arması, çiçek ve kuş motifleriyle süslenmişti. Gayet etkileyici bir görünüme sahipti. Etrafı gümüş kuşaklarla bezenmiş aynanın alt kısmına, gümüş bir etiket iliştilmişti: Bu etikette, padişaha olan bağlılık ve sadakat duygularını ifade eden aşağıdaki dörtlük yazılıydı:

Bu bir levha değil, ayine-i şükr-i sadakattir

Bütün sermaye-i millet sadakatten ibarettir

Şu levha-i arz ile kesb-i saadet eyleriz zira

Bu bir tuhfe değil, şükran-e-i lütf-ı hilafettir.¹¹

İmparatorluk merkezinde ve vilayetlerde gerçekleşecek bütün bu kutlamaların hazırlıkları aylar öncesinden başlamış, vakit yaklaştıkça hız verilmişti. Taht şehri olması münasebetiyle İstanbul'daki şenlikler çok görkemli geçmekteydi.¹² Kutlamalara devlet ricalinin yanında birçok devletin temsilcisi de katılmaktaydı. İngiltere Hükûmeti, temsilci olarak Amiral Fisher'i; Rus Çarı özel yaveri Toalof'u görevlendirmişti.¹³

Cülus tarihi yaklaştıkça İstanbul'da, taşrada hatta ülke dışında kutlamalara dair haberler bu gazetelerin sayfalarında daha fazla yer almaya başladı.¹⁴ Bu konuda Sultan Abdülhamid'in saltanatı ile iyi ilişkiler geliştiren ya da en azından muhalif tavır takınmayan *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Malumat* öne çıkmıştır.¹⁵ Gazetelere yansıyan haber arasında, örneğin Seylan Adası'nın *Kolombo* şehrindeki merasimlere¹⁶ ya da Liverpool şehrinde fevkalade ayınlar yapılacağına ilişkin bilgiler yer almaktaydı. Bu bilgilendirmeler, cülus kutlamalarının yalnızca

öncekilerden üstün olacağına dair haber için bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6949, 4 Cemaziyelevvel 1318 (30 Ağustos 1900), s.1.

⁹ "Atıfet-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6937, 22 Rebiülahir 1318 (18 Ağustos 1900), s.2.

¹⁰ "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6941, 26 Rebiülahir 1318 (22 Ağustos 1900), s.2.

¹¹ "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6945, 30 Rebiülahir 1318 (26 Ağustos 1900). Dörtlük şu şekilde sadeleştirilebilir: *Bu bir levha değil, [aslında] bir sadakat aynasıdır / Milletin bütün sermayesi sadakatten ibarettir / [Sultanımıza]sunduğumuz bu levha ile mutlu oluruz zira / Bu bir hediye değil, makam-ı Hilafete duyduğumuz şükranın ifadesidir.*

¹² Beyoğlu, Üsküdar, Boğaziçi ve Adalar gibi yerlerde kutlama için yapılan hazırlıklar için bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6947, 2 Cemaziyelevvel 1318 (28 Ağustos 1900), s.2. Ayrıca

¹³ "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6955, 10 Cemaziyelevvel 1318 (5 Eylül 1900), s.2.

¹⁴ Çakmak, a.g.t., s.13.

¹⁵ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020, s.64, 90.

¹⁶ "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6940, 25 Rebiülahir 1318 (21 Ağustos 1900), s.2.

Osmanlı topraklarıyla sınırlı kalmayacağını göstermesi bakımından anlamlıdır.¹⁷ Belli ki yeni bir asra girerken tüm dünyaya, özellikle sömürgelerinde Müslüman ahali barındıran muhataplara, hilafet makamının evrensel etkisi, politik bir mesaj olarak verilmek istenmiştir.

Anadolu vilayetlerinde ise şenlikler, Sivas'ta olduğu gibi, açılışı yapılacak eserler ve binalar ile taçlandırılmak isteniyordu. Sivas Vilayeti'nde, cülusun 25. yılı kutlamalarının “emsallerine göre kat kat üstün ve sadakate layık olması” için büyük bir özen gösteriliyordu.¹⁸ Vilayeti oluşturan sancak ve kazalarda da durum farklı değildi. Hatta bunlardan biri olan Tokat, 31 Ağustos 1900 tarihindeki büyük şenliğe tamamen hazırды.

2. Tokat'ta II. Abdülhamid'in 25. Cülus-ı Hümayun Merasimi

Tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapan Tokat, Osmanlı hâkimiyetine alındıktan sonra, kimi zaman bir beylerbeylik merkezi, kimi zaman da bir sancak ya da kaza olarak idare edilmiştir. Yine Osmanlılar zamanında Tokat şehri, pek çok isyan ve çatışmayı tecrübe etmesine rağmen canlı bir ticaret, sanayi ve kültür merkezi olarak Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden biri addedilmiş ve bu özelliğini imparatorluğun son zamanlarına kadar sürdürmüştür.¹⁹ Bununla birlikte gerek Tanzimat ile başlayan modernleşme çabaları, gerekse iç ve dış siyasette yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin taşra örgütüne etki etmişti. Söz konusu etki, zaman zaman taşra birimlerinin yeniden yapılandırılmasına ve şehirlerin nüfus yapısının değişmesine neden olmuştur. Tokat, Osmanlı taşrasında belirtilen değişim ve dönüşümün takip edilebileceği bir kent olarak öne çıkmaktadır.²⁰

XIX. asır tamamlanmak üzereyken Sivas Vilayeti'ne bağlı bir kaza statüsünde olan Tokat, mahalle ve köyleri de düşünüldüğünde oldukça geniş bir nüfusu barındırmaktaydı.²¹ Bu durum Tokat'ın kaymakamlıkla idaresini güçleştirdiğinden Canik (Samsun) Sancağına bağlı Niksar ile Amasya Sancağına bağlı Erbaa ve Zile kazaları da Tokat'a bağlanarak 12 Ocak 1880 tarihinde Sivas Vilayeti'ne bağlı bir “mutasarrıflık” haline getirilmiştir.²²

Tokat, Osmanlı idaresinde kaldığı uzun asırlar boyunca etnik çeşitliliğin hâkim olduğu sosyal dokusunu korumuştur. Bu unsurlardan nüfus bakımından en öne çıkan Ermenilerdi. Nüfusları giderek azalmış olsa da XX. yüzyıl başlarında Tokat ahalisinin hatırı sayılır bir kısmını Ermeniler oluşturmaktaydı.²³ Şehirde yalnızca zimmilerin ikamet ettiği mahalleler bulunmaktaydı. Yanı sıra

¹⁷ “Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 6947, 2 Cemaziyelevvel 1318 (28 Ağustos 1900), s.2.

¹⁸ “Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 6943, 28 Rebiülahir 1318 (24 Ağustos 1900), s.2.

¹⁹ Mehmet Mercan, “Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge”, *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10 (17), 2002, s.6

²⁰ Ali Açık, “Tokat Sancağı'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (188-1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 2004, s.332.

²¹ Tokat kazası 1839-1864 arasında “muhasıllık” ve “müdürlük”, 1864-1880 döneminde ise “kaymakamlık” olarak yönetilmiştir. Bu süreçte Tokat'ta yaşanan sosyal değişimler ve gerçekleştirilen idari düzenlemeler için bkz. Ali Açık, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdarî ve Nüfus Yapısında Değişiklikler”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2), 2003, s. 254, 257-261.

²² H.1287(1870/71) yılı Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre Tokat kaza merkezinin 57 köy ve mahallesi 4378 hanesi ile 5730 Müslüman ve 4630 gayrimüslimden meydana gelen toplam 10.360 nüfusu bulunmakta idi. Bu sırada beş nahiyesi, 252 köyü ve mahallesi ile 15 bin hanesi ve 70 bin nüfusu olan büyük bir kaza idi. Bkz. Mercan, *a.g.m.*, s. 6.

²³ Tokat nüfusu ile ilgili arşiv belgeleri izaha ihtiyaç duyan bir içeriğe sahiptir. Nitekim XIX. yüzyılın yarısında Tokat nüfusunda Müslümanların ve gayrimüslimlerin oranı, birbirine denk olacak kadar yakın iken; XX. yüzyıl başlarında gayrimüslimlerin genel nüfus içindeki yeri 1/8'e Ermenilerin ise 1/9 kadar düşmüştür. Zira 1903 yılı salname kayıtlarına göre köyleriyle birlikte 89.187 olan Tokat nüfusunun 75.067'sini Türk ve İslam nüfus, 2393'ünü Rum ve 9338'ini de Ermeni nüfus oluşturmaktaydı. Bkz. Salname-i Vilayet-i Sivas, H.1321/M.1903, s. 237. Bütün bu veriler dikkatleri, 1850-1900 yılları arasında Tokat nüfusunu etkileyen muhacir göçleri ve isyanlar gibi, sosyal ve siyasal

Tokat zimmîleri (ve elbette Ermeniler) şehrin bazı yerlerinde Müslümanlar ile aynı mahalle ortamını paylaşmaktaydılar.²⁴ Bu yönüyle Tokat, Osmanlı kent yaşamında farklı etnik unsurların bir arada yaşama kültürünün en açık biçimde gözlemlenebileceği güzide şehirlerden bir tanesiydi.

XX. yüzyıla adım atarken mülki açıdan Mutasarrıf Bekir Paşa'nın sorumluluğunda olan Tokat'ta idari, askeri, mali ve eğitim gibi konularda hizmet veren kamu binaları bulunmaktaydı. Aslında Osmanlı bürokrasisinin taşra örgütü Tanzimat'tan itibaren çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmeye çalışılmaktaydı. Bu konuda en çok önemsenen şüphesiz, çağın modern bürokrasisinin vilayet ve kazaların idaresine yansıyan yüzü olan hükümet konakları idi.²⁵ Modern hükümet konakları inşası, merkezi hükümetin taşradaki otoritesinin sağlanması ve ideal bir kent idaresi için olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak kabul edilmekteydi. Bunun gibi, çeşitli kademelerde eğitim hizmeti veren iptidaiye, rüştiye ve idadiyeler; güvenlik hizmeti veren kışla binaları, polis daireleri, karakolhaneler ve hapishaneler; ulaşım ve iletişim hizmetleri veren yollar, köprüler, postahaneler ve telgraf hatları modernleşme eğilimindeki Osmanlı kentlerinde ihtiyacı hissedilen başlıca kurumlar ve hizmetlerdi.

II. Abdülhamid'in uzun süren saltanatında Tokat şehrinin ve sakinlerinin ihtiyaçları imkânlar nispetinde karşılanmaya çalışılmıştır. Öncelikle nüfusu giderek artan şehrin idaresini bir düzene koyabilmek için kalıcı bir hükümet konağına ihtiyaç vardı. Konak, Behzat Senti'ne yapıldı.²⁶ Ardından 1896 yılında Erbaa-Niksar ve Tokat telgraf hatları hayata geçirildi. Zile-Tokat telgraf hattı ise çok daha önce (1880) çalışmaya başlamıştı. Özellikle taşra ile merkez arasındaki bürokrasinin giderek yoğunlaşması, idari işlerde karar ve icra süreçlerinin hızlandırılmak istenmesi mevcut telgraf hattı ağının genişletilmesi gerektirmiştir. Haberleşme konusunda teknolojinin imkânlarına duyulan ihtiyaç, belki de en çok Tokat'ta yaşanan Ermeni olayları sırasında deneyimlenmişti.²⁷ Sosyal kargaşa vb. durumlarda erken haber alma ve erken önlem süreçlerinin süratle hayata geçirilmesi merkezi idarenin başlıca hassasiyetlerindendi. Böylece hizmete açılan yeni telgraf hatlarıyla merkezi hükümetin sancak merkeziyle; sancak merkezinin de kendisine bağlı kazalarla bağı güçlendirilmiş oldu. Ayrıca, hükümet konağı ve jandarma dairelerinin bulunduğu alanda modern bir hapishane inşa edilerek şehrin resmi kurumlar yönünden eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştı.²⁸

Tanzimat dönemiyle gelişmeye çalışan modern kent idaresinde, taşrada yürütülen hizmetler arasında şüphesiz en hayati görüleni ulaşım ve köprü yapımı büyük maliyetler gerektirdiği için ya yapılamamış ya da yapılanlar uzunca bir süre hizmet verdiklerinden

gelişmelere çekmektedir. Tanzimat döneminde Tokat nüfusunda yaşanan nüfus değişimlerinin analizi için bkz. Açıknel, *a.g.m.*, s. 257-261. Diğer taraftan Fransız Dışişleri arşivlerinin verilerine göre ise XX. yüzyıl başlarında Ermeniler, halâ şehir merkezindeki nüfusun yarısını teşkil edecek kadar bir nüfus varlığına sahiplerdi. Bkz. Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başlarında Sivas Eyaleti", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirisi*, 2-6 Temmuz 1986, Sempozyum Bildirileri Kitabı, Gelişim Matbaası Yayınları, Ankara 1987, s.179.

²⁴ Turgut Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayını, Tokat 2019, s.294-295.

²⁵ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.894.

²⁶ Behzat Senti'nde bulunan Tokat Hükümet Konağı'nın yapımına H. 1302 (M.1884/84) başlandığı ve 1889 yılında tamamlanarak hizmete girdiği bilinmektedir. Bkz. Esat Aktaş, XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009, s. 64-65.

²⁷ Tokat'ın mutasarrıflık haline getirilmesinden sonraki idari düzenlemeler bağlamında ve Tokat'ta yaşanan Ermeni olaylarının telgraf hattının tesisini gereklilik haline getirmesi hususunda bkz. Murat Haniççe, "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies*, 9 (4), s. 69-70, 88.

²⁸ Tokat Hapishanesi birçok kamu binası gibi hükümet konağı ile jandarma dairesi binasının bitişiğinde yer almıştır. Zaman içinde binanın mekânı ve şartları yönünden iyileştirmeler yapmaya çalışılmıştır. Bkz. Tahir Bilirli, "Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği", *History Studies*, 11 (3), 2019, s.894-897.

yıpranma nedeniyle yenilenmesi gerekmiştir. Bu nedenle pek çok Osmanlı şehir ve kasabasında ulaşım, yenileme ya da tamir yönünden sık sık tekrar eden hizmetler olarak belirmiştir. Tokat Sancağı II. Abdülhamid'in uzun saltanat süresince, birçok defa bu türden hizmetlere gereksinim duymuştu. Bu kapsamda vilayet dâhilindeki ulaşım altyapısı 1882-1884, 1885-1886, 1890 ve 1902 yıllarında gözden geçirilmiştir.²⁹

Osmanlı taşrasındaki bazı şehirler, aydın kişilikli ve becerikli valileri sayesinde bütün bu hizmetlere diğer taşra kentlerinden çok daha evvel kavuştuklarından şanslı sayılırlardı.³⁰ Ancak hem sosyal devlet anlayışının hem de modern taşra idaresinin bir gereği olarak yapılması gereken, tüm Osmanlı vilayet ve kasabalarının bu imkânlardan yararlanmasını sağlamaktır. Tam da bu nedenle, Tokat şehrinde şimdiye kadar yapılan hayır eserlerine, cülusun 25. yıldönümünde, yenilerinin ilave edilmesi planlandı. Saat kulesi başta olmak üzere Tokat ahalisine armağan edilecek bu eserlerin tespiti, toplanan yardımların imar faaliyete aktarılması ve bütün bu sürecin takibinin yapılmasında *Sivas Vilayeti Valisi Hüseyin Hilmi Paşa* ile *Tokat Mutasarrıfı Bekir Sıdkı Paşa* ve *Belediye Reisi Enver Bey*'in katkıları inkâr edilemezdi.³¹

Cülus vesilesi ile bir sene içerisinde Tokat'a kazandırılan eserler şunlardı:³²

Tablo 1: II. Abdülhamid'in 25. Cülus-ı Hümayunu Kutlamaları Çerçevesinde Tokat ve Kazalarında Yapılan Eserler ve Yapılan Hizmetler.

TOKAT SANCAĞI		
	Eser - Hizmet	Açıklama
1	Saat kulesi	Kesme taştan yapılmıştır.
2	11 Adet dükkân	Tokat şehrinin uygun mevkilerinde yenilerek yapılan üç ilkokulun (iptidaiye) öğretmen maaşlarını karşılaması için.
3	Bölük süvari koğuşu	Jandarma ve zabıtların kalması için yapılmıştır.
4	Çeşme	Bölük süvari koğuşu önündeki alana yapılmıştır.
5	Şadırvan	Hükümet bahçesi önündeki alana yapılmıştır.
6	Sokak genişletme çalışması	
7	Yol açma çalışması	Mahkeme çarşısından hamam önüne kadar alanda yol açılmıştır.
8	Medresenin inşası	12 derslikli medresedir. Mutasarrıf Paşa 45 lira yardım yapmıştır.
9	21 adet yontma taştan köprü ve menfez	Yenileme çalışması yapılmıştır.
10	39 adet ahşap köprü tamiri.	Tamir edilmiştir.
11	10.050 metre uzunluğunda şose yol tamiri	
12	16 adet cami ve bir medrese	Tokat kent merkezi ve köylerinde inşa edilmiştir.

²⁹ Ali Açık, Murat Hanılçe, Sivas Vilayetinde Ulaşım (1867-1907), *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirisi*, 14-17 Nisan 2011-Uşak, s. 91-96.

³⁰ Örneğin Amasya bu kentlerden bir tanesidir. Amasya, 1863-1865 yıllarında mutasarrıf olarak görev yapan Ziya Paşa'nın etkin valiliği ile üstelik 2 yıl gibi çok kısa bir zaman diliminde, pek çok modern binaya ve temel alt yapı hizmetlerine kavuşmuştur. Ziya Paşa'nın tarihe "Amasya ıslahatı" olarak geçen icraatı, yaşadığı dönemde çokça konuşulmuş, aynı zamanda taşrada görev yapan pek çok Osmanlı valisine de ilham kaynağı olmuştur. Bkz. Hadi Belge, "Ziya Paşa'nın Amasya Islahatının Bir Hatırası: Zile Saat Kulesi", *Anadolu V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi*, 26-27 Aralık 2020-Diyarbakır, Kongre Bildiriler Kitabı, Ubak Yayınevi, 2020, s.763.

³¹ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

³² "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1. ve Çakmak, a.g.t., s.60-61.

13	64 yeni ilkokulun tamiri; 35 ilkokulun yenilenmesi.	Sancak dâhilindeki bu okulların resmî açılışları yapılmıştır.
14	35 mektebin yenilenerek yapılması	Tokat köylerinde yenilenecek bu okulların temel atma törenleri gerçekleştirilmiştir.
ZİLE KAZASI		
	Eser - Hizmet	Açıklama
1	Zabıta ve Polis Dairesi	
2	Hapishane	Erkek ve kadınlar için .
3	Belediye bahçesi düzenlemesi	
4	21 dükkan.	Belediye adına yapılmıştır.
5	3 Cami ve 1 minare	
6	1 kiraathane	
7	Şose yol.	6 saatlik mesafe uzunluğunda.
8	12 adet köprü	
9	25 adet mektep	
NIKSAR KAZASI		
	Eser - Hizmet	Açıklama
1	1 cami	
2	1 köprü	
3	1 iptidai (ilkokul) mektebi	
ERBAA KAZASI		
	Eser - Hizmet	Açıklama
1	3 cami	
2	1 şadırvan	

Görüldüğü üzere eğitim kurumları, ulaşım hizmetleri ve kamu hizmet binaları Tokat Sancağı ve kazalarında ihtiyacı en çok hissedilen şeylerdi. Bu hizmetler arasında eğitim başlığının öne çıkması tesadüfî değildir. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın fikirleri doğrultusunda geliştirilen II. Abdülhamid Dönemi maarif politikasında, eğitim reformu diğer alanlarda gösterilen gelişmelerin ön şartı olarak kabul etmekteydi. Halim Paşa bir devletin yükselişinin bilgi ile ve istikrarlı bir eğitim siyaseti ile sağlanacağı düşüncesindeydi. Bu sebeple bu devirdeki en göz alıcı başarı da yine bu alanda gerçekleşmiştir.³³ Sultanın tahta çıkışın 25. yılı anısına Tokat'ta yeni açılan mekteplerle sancağın eğitimle ilgili tüm sorunları halledilmiş sayılmazdı.³⁴ Buna karşın 1900 yılı Ağustos'u itibarıyla Tokat ve kazalarına hediye edilen okullar ile Türk ve Müslüman kesimin eğitimi konusunda, en azından eğitim kurumlarının sayısı yönünden, belirgin bir iyileşme sağlandı.

Vilayet genelinde tamamlanan eserlerin açılışı, mülki amirlerin, Müslim ve gayrimüslim cemaat temsilcilerinin, asker ve sivil memurların ve tabi halkın katılımıyla ve büyük bir coşku içinde gerçekleştirilmiş, açılıшта dualar eşliğinde süslenmiş kurbanlar kesilmişti.³⁵ Tokat'ta yapımı tamamlanan tüm binaların açılışlarının aynı gün yapıp yapılmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak hemen hepsinin açılış merasimleri yukarıda belirtildiği gibi halk ile

³³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4.bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.176-179.

³⁴ XX. yüzyıl başlarında Tokat merkezinde 2 adet yabancı okul faaliyet yürütmekteydi. Aynı şekilde sancak merkezinde gayrimüslimlerin 17 adet okulu bulunuyordu. İdadî olarak bilinen (lise düzeyinde eğitim veren) okul sadece 1 taneydi ve sancak merkezinde hizmet veriyordu. Kız rüştiyesi ve Darülmuallimin ise sadece vilayet merkezi olan Sivas'taydı. Bkz. Salname-i Vilayet-i Sivas, H.1321/M.1903, s. 241.

³⁵ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

devletin kaynaştığı manzaralara sahne olmuştu. Bu bütünleşmeyi resmi açılışı için Tokat Saat Kulesi önünde toplanan kalabalıkta³⁶ ya da Zile Hükümet Konağı önünde dua eden toplulukta görmek mümkündü.³⁷

3. Tokat Saat Kulesi

İlk örneklerini Batıda, özellikle İtalya ve İngiltere'deki şehirlerde gördüğümüz saat kulesi geleneği ile Osmanlı insanının tanışması XVI. asırda gerçekleşmiş ve bu gelenek Balkanlardan başlayarak imparatorluğun diğer vilayetlerine doğru yaygınlaşmaya başlamıştır.³⁸ Saat kuleleri Batılılaşma ikliminin etkisi altında kalan Osmanlı bürokratlarının zihninde hem modernleşen kentlerin bir sembolü hem de bir ihtiyacı olarak görülmüş, bu nedenle Tanzimat'tan beri saat kulesi inşası aydın kişilikli birçok Osmanlı valisinin görev yaptıkları kentler için düşündükleri yenileşme programları arasında kendisine yer edinmiştir.³⁹

Saat kulelerinin Anadolu içlerine ve Osmanlı Devleti coğrafyasının tamamına yayılması ise tahta çıkışının yirmi beşinci yılında (1900) II. Abdülhamid'in, valilere saat kulesi yapımıyla ilgili olarak gönderdiği irade üzerine gerçekleşmiştir.⁴⁰ Bu irade ile mülki amirler, görev yaptıkları şehirlerin meydanlarını bu kulelerle süslemek adına adeta birbirleri ile yarışmışlardır. Bu çalışmalar sırasında kule yapımı, kule için taslak planların hazırlanması, halktan toplanacak yardımlar için komisyonların oluşturulması, saat alımı vb. konularda merkezi hükümet ile taşra birimleri arasında yoğun bir yazışma trafiğine şahit olmaktadır.⁴¹ Aynı yoğunluk gazete sütunlarına taşınan haberlere de yansımıştı.

1900 yılında Osmanlı gazetelerinin bilhassa Ağustos, Eylül ve Ekim sayıları görseller eşliğinde pek çok saat kulesinin açılışı ile ilgili detayları bildirmekteydi. İstanbul'da resmi binaların bulunduğu yerlere ya da meydan özelliği taşıyan alanlara birçok saat kulesi inşa edilmişti.⁴² Balkan şehirlerinde, örneğin Siroz'da, Anadolu'da; Yozgat'ta, Balıkesir'de, İzmit'te saat kuleleri birer modernleşme simgesi olarak kent meydanlarında belirmeye başlamışlardı.⁴³ Padişah II. Abdülhamid'in saltanatının 25. yılının bir hatırası olarak inşa edilen saat kuleleri arasında Tokat Saat Kulesi de bulunmaktaydı.

³⁶ Bkz. Ek.2: Tokat Saat Kulesi'nin Açılış Merasimi. <http://www.eskiturkiye.net/2331/tokat-saat-kulesi-acilisi-1902> (E.T. 11 Ocak 2021)

³⁷ Bkz. Ek.4: "Cülus-ı Hümayun Hazret-i Hilafetpenahî Merasiminden: Zile Kazası Memurin ve Zabitanı", *Malumat*, Nr. 259, 12 Teşrinievvel 1316 (25 Ekim 1900), s.384.

³⁸ Hakkı Acun, "Saat Kulesi", *İslam Ansiklopedisi*, 35. Cilt, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.325.

³⁹ Hicran Hanım Halaç, Sibel Özdemir İlhan, "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri", *E- Journal of New World Sciences Academy*, 9 (4), 2014, s.192.

⁴⁰ Acun, *a.g.m.*, s.325.

⁴¹ II. Abdülhamit Döneminde hazırlanan saat kulesi şematik planı için bkz. BOA.HR.SFR.03,392/95, 11 Cemaziyelahir 1310 (31 Aralık 1892)

⁴² Örneğin Kumkapı meydanına ve Kışla-i Hümayun önüne inşa edilen kuleler için bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6940, 25 Rebiülahir 1318 (21 Ağustos 1900), s.2. ve Beşiktaş'ta Yıldız kompleksinin içinde yer alan Yıldız Cami önünde inşa edilen Hamidiye Saat Kulesi için bkz. "Hamidiye Saat Kulesi", *Malumat*, Nr. 257, 16 Cemaziyelahir 1318 (11 Ekim 1900), s.348. Hamidiye Saat Kulesi Avrupa'daki emsallerinden esinlenilerek, beyaz mermerden ve son derece zarif bir şekilde yapılmıştı. Bkz. Luis Alberi, *Sultan II. Abdülhamid'in Hâl Tercümesi*, Haz. M. Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s.116.

⁴³ Siroz'daki saat kulesinin yenileme çalışma ile ilgili bkz. "Havadis-i Dahiliye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6945, 30 Rebiülahir 1318 (26 Ağustos 1900), s.2. ve Yozgat Saat Kulesi görseli için bkz. "Yozgat Saat Kulesi", *Malumat*, Nr. 259, 12 Teşrinievvel 1316 (25 Ekim 1900), s.385. Balıkesir'de inşa olunan saat kulesinin resmi açılışı ile ilgili fotoğraf için bkz. BOA.FTG.f.1621/- ve 25. Cülus-ı hümayun anısına İzmit'te inşa olunan saat kulesi için bkz. BOA.ŞD.593/39, 6 Şaban 1319 (18 Kasım 1901)

Tokat'ta bir saat kulesinin inşası programa alındığında, kulenin konumlanacağı mekân, usta ve işçilerin ayarlanması, mali konular, saat mekanizmasının temini vb. kule inşasıyla ilgili süreçler dair pek çok konunun da açıklığa kavuşturulması gerekmiştir.

Osmanlı şehirlerinde saat kulelerinin mekân seçiminde genellikle üç seçenek üzerinde duruluyordu. Bazen şehir yerleşimindeki bir teppe, bazen medrese ya da kale surları gibi tarihi bir yapının üzeri ya da kent meydanları mekân olarak seçilmekteydi.⁴⁴ İlk ikisi, kule saatinin görünürlüğünü artırmak ve saatin çan sesinin daha uzak mesafelerden duyulmasını sağlamak için tercih edilirdi. Bu yerlere konumlanan kulelerin daha iyi korundukları bir gerçektir. Kent meydanları ise hükümet konağı vb. resmi binaların ekseriyetle bu meydanlara yakın olması nedeniyle tercih edilmekteydi. Meydanlar kentlerin en işlek alanları olduklarından saat kuleleri bu tür yerlerde daha fazla insana hizmet edebilmekteydi. Buna karşın sel gibi afetler, sosyal kargaşalar ya da kent alanlarında yapılan düzenlemeler bu kulelerin akıbeti için bir tehdit oluşturmaktaydı.⁴⁵

Tokat Saat Kulesi için Behzat Deresi kenarında bulunan Behzat Camii'nin bulunduğu nokta uygun görülmüştü. Behzat Sema, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan Behzat Camii'nin, tarihi konakların, resmi binaların ve pazar özelliği gösteren çarşıların başlangıç noktası olması özelliği ile Tokat tarihinde önemli bir semti. Kule, derenin hemen kenarına ve camiye bitişik bir nizamda yapılacaktı. Ayrıca yine 25. yıl kutlaması programında, bu yerin yakınında bir noktada bulunan hükümet konağı bahçesinde de birtakım düzenlemeler öngörülmüştü.⁴⁶ Kule ve konağın bulunduğu alanı Behzat Deresi bölüyordu. Tokat Belediyesi yöneticileri ve mülki amirleri, yeni bir yüzyıla adım atarken Tokat'ın şehir tarihini, aslında kaderini, ilgilendiren mühim kararlar vermişlerdi. Nitekim bu alana daha evvel hükümet konağı yapılarak bir nevi kentin idare merkezi tayin edilmişti.⁴⁷ Şimdi saat kulesi ile hem bu özellik pekiştirilmiş, hem de bu yerin kent meydanı olduğu bir anlamda tescil edilmiş olacaktı. Bu bağlamda Tokat Saat Kulesi, simgesel özelliği olan birçok tarihi yapıda olduğu gibi şehir ile ve konumlandırıldığı çevre ile adeta bütünleşmiştir.⁴⁸

Kulenin inşaa masrafları bu sürecin belki de en önemli konusu ve sorunuuydu. Bu dönemde yapılan emsal kulelerin masrafları belediye bütçeleri ve ahalinin yardımı ile karşılanmıştır. Halkın yardımına müracaat edilirken bir yardım kampanyası yürütülür ve oluşturulan bir komisyon marifetiyle bu süreç yönetilirdi. Tokat'ta da bu yöntem takip edildi. Kulenin gövde kısmının yapımı ve getirtilecek saat mekanizması için belediye bütçesinden ayrılan meblağ ile halktan toplanan paranın toplamı 1000 lirayı bulmuştu. Yardımlar ve mali fedakârlıklar konusunda Belediye Reisi Enver Bey'in çabaları takdire değerdi.⁴⁹

Diğer taraftan ustanın bulunması da kule inşasının bir başka önemli yönünü oluşturmuştur. Osmanlı saat kulelerinin ilk örnekleri tuğla malzemeden yapılmıştır. Ancak II. Abdülhamid döneminde yapılan saat kulelerinin tamamına yakınında taş malzeme kullanılmıştır. Taş saat kuleleri daha sağlam ve daha zarif eserler olmakla birlikte işçiliği oldukça meşakkatliydi. Üstelik

⁴⁴ Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2011.s.5.

⁴⁵ Nitekim Amasya Saat Kulesi 1940 yılında kule civarındaki köprünün yenilenmesi sırasında Amasya Valisi Talat Öncel'in "daha muazzam bir kulenin yapılması" vaadiyle yıktırılmış ancak verilen söz yerine getirilmemiştir. Bkz. Hüseyin Menç, *Tarih İçinde Amasya*, Net Ofset Yayınları, Ankara 2000, s.358. Kulenin yeniden inşası ancak 2002 yılında mümkün olmuştur.

⁴⁶ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemazıyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

⁴⁷ Esat Aktaş, *a.g.t.*, s. 64-65.

⁴⁸ Neslihan Demirdöven, "Tokat Saat Kulesi ve Çevresinin Kent Dokusundaki Yeri", *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 6 (13), 1998, s.31-32.

⁴⁹ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemazıyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

saat kuleleri bazı resmî binalar gibi sıkça inşa edilen yapılar değildi. Bu nedenle ustasını her zaman her yerde bulmak mümkün değildi. Tokat Saat Kulesi'nin yapımı görevi, Çarşamba Kazası'ndan Hristo Usta'ya verildi.⁵⁰

Saat kuleleri kaide, gövde ve köşk (petek) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Meydanlara konumlandırılan saat kulelerinin kaide kısmı genellikle muvakkithane ya da saathane olarak düşünülürdü. Osmanlı Devleti'nin son asrında yapılan kulelerde kaide bölümünün dükkân olarak kullanılmasına izin verildi. Bununla kulenin ve saat mekanizmasının bakım masrafları için sabit bir gelir sağlanması amaçlanmıştı.⁵¹ Bu kısımda yer alan basamaklar ile gövde bölümünden yukarıya çıkılarak saat mekanizmasının bulunduğu köşk kısmına ulaşıldı. Yangın gözetleme kulesi olarak da kullanılabilmesi için bazı saat kulelerinin köşk kısmı balkonlu yapıldı. Köşkler iki ya da üç kademedan oluşur, ilk kademeye saat mekanizması; üst kademeye ise saat çanı yerleştirilirdi. Çan sesinin işitilebilmesi için bu bölümün birkaç cephesi açık bırakılırdı.⁵² Saat kulelerinin köşk bölümü bütün bu ağırlıkları taşıyacak biçimde tasarlanmalıydı. Zira sadece saat mekanizması yüzlerce kiloluk bir ağırlığa sahipti.⁵³

Hristo Usta kuleyi, Osmanlı saat kulelerinin bu formuna sadık kalarak inşa etti. Kule tamamlandığında 27 metre yüksekliğe ulaşılmıştı.⁵⁴ Köşk kısmına büyükçe bir saat yerleştirildiğinde kule inşası tamamlanmış oldu. Devrin şartlarında bu tarz saatlerin Anadolu kasabalarına getirtilmesi oldukça zahmetli bir iştir. Saat mekanizmaları Avrupa şehirlerinden deniz yolu ile getirtilir, gümrük işlemleri tamamlandıktan sonra ait olduğu kente ulaştırılırdı. Tokat Saat Kulesi'nin saat mekanizması Fransa'dan sipariş edilmişti.⁵⁵ Saat kuleleri, toplum yararına olan hizmetlerden sayıldığından ve kuleler için getirtilen araç gereçler belediyeye ait kabul edildiğinden gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁵⁶ Orta Karadeniz şehirlerinde yer alan kulelere saat sevki için Samsun limanı kullanılmaktaydı.⁵⁷ Bu süreç hayli uzun bir zamanı gerektirdiğinden, yardım toplama işlemleri ve saat alımı için ayrılan bütçe, resmî açılıştan çok zaman önce tamamlanmış olmalıydı.

Saat mekanizmaları oldukça maliyetliydi. Örneğin 1871 yılında Zile Saat Kulesi için getirtilen saat 12.000 kuruşa mâl edilmişti.⁵⁸ 1900 yılında Tokat Saat Kulesi inşası ve saat mekanizması için toplanan meblağ ise 100.000 kuruşa (1000 lira) ulaşmıştır. Bu meblağ tüm masraflar için kâfi gelmişti.⁵⁹

Böylece Hristo Usta kulenin yapımını 25.cülus-ı hümayunun kutlanacağı 31 Ağustos 1900 tarihine yetiştirmiş oldu. Bu bilgi, genelde Tokat Tarihi ve özelde Tokat Saat Kulesi ile ilgili çalışmalar bakımından son derece kıymetlidir. Zira saat kulesinin yapımı ve resmî açılışına dair

⁵⁰ BOA.DH.MKT. 2414/63, 19 Cemaziyelahir 1318 (14 Ekim 1900)

⁵¹ BOA.DH.MKT.1405/50, 22 Cemaziyelahir 1304 (18 Mart 1887)

⁵² Acun, *a.g.m.*, s.326.

⁵³ Nitekim Niğde için Avrupa'dan getirtilen saat mekanizması 1250 kilo ağırlığındaydı. Bkz. BOA.I.RSM. 17/46. 6 Rebiülevvel 1321 (2 Haziran 1903).

⁵⁴ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyellevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

⁵⁵ Tokatlı koleksiyoner ve araştırmacı Hasan Erdem ile yaptığımız kişisel görüşmeden; Tokat Saat Kulesi'ne ait saat mekanizmasının Fransa'dan geldiğini ispatlayan ve saatin markasının yazılı olduğu bir belgenin varlığı öğrenilmiştir. Erdem'e göre belge, aynı zamanda saatin Fransa'nın kuzeybatısında yer alan ve 19.yüzyılda saat kuleleri için saat mekanizması üretmekle tanınan bir kasabada imal edilmişti. Ancak bu makalenin hazırlık sürecinde, sözü edilen belgeye ulaşmamız mümkün olmamıştır.

⁵⁶ BOA.I.RSM.17/46 ve BOA.ŞD.593/39

⁵⁷ BOA.A.MKT.MHM.350/50, 23 Şevval 1282 (11 Mart 1866)

⁵⁸ Belge, *a.g.t.*, s.772.

⁵⁹ "Tebliğat-ı Resmiye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyellevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

süreç ile ilgili belirtilen tarihler, belirsizlikler ve çelişkilerle doludur. Bazı araştırmalarda Tokat Saat Kulesi yapım tarihi için (sehven olsa gerek) 1902 yılı verilmiş, bazılarında ise farklı olarak 1901 veya 1903 tarihleri zikredilmiştir.⁶⁰ Oysa kulenin yapımının 1900 yılında tamamlandığı hususu çok açıktır. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde “Tokat Belediye Başkanlığı’ndan İçişleri Bakanlığı’na Gönderilen Telgrafnamenin Suretidir” başlığı ile yayınlanan yazıda; cülus kutlamaları vesilesiyle programa alınan birçok hizmetin ve eserin 27 Ağustos 1900 itibarıyla tamamlandığı belirtilmektedir. Yazıya göre; saat kulesi başta olmak üzere birçok eserin tamamlanarak, yol ve köprülerin tamir edilerek, bazı eserlerin ise yenilenerek 31 Ağustos 1900’deki açılışa hazır hale getirildiği, Tokat merkezine bağlı köylerdeki okul inşaatlarının ise kutlama gününde temel atma törenlerinin gerçekleştirileceği net bir şekilde ifade edilmektedir.⁶¹

Kulenin kaide bölümüne konulan kitabede, eserin yapımı 1318 yılına tarihlenmiştir. Kitabedeki yazılar tahrip edilmiş olsa da yapım tarihini belirten bu rakam açıkça okunabilmektedir.⁶² Mimari eserlerin kitabelerindeki inşa ve tamir tarihlerinin *Hicrî* yıl ile verilmesi usuldendir.⁶³ Dolayısıyla Hicri 1318 yılında II. Abdülhamit’in taht yılının kutladığı tarih,⁶⁴ bizlere yine 1900 yılında Ağustos ayının sonunu işaret etmektedir. Ayrıca eserin mimarı Hristo Usta’nın kule inşasının tamamlanmasından iki ay sonra (Ekim 1900) hizmetleri ve başarısı nedeniyle *Sanayi Nişanı* ile ödüllendirilmiş olması, kulenin 1900 yılında tamamlandığına dair kuşkuyla yer bırakmamaktadır.⁶⁵

Şu halde, bu bilgi ve belgeler ışığında Tokat Saat Kulesi’nin inşasının 1900 yılının Ağustos ayında tamamlandığına dair artık şüphe duyulmamalıdır. Aynı belgeler, eserin resmî açılışının da aynı yıl ve ayda yapıldığına dair kuvvetli kanaat oluşturmaktadır.⁶⁶

Tokat Saat Kulesi, yapımından kısa bir süre sonra onarım görmüş ve gövde kısmına yapılan ilave ile yükseltilmiştir. Böylece bu düzenleme ile birlikte kule yüksekliği 33 metreye ulaşmıştır.⁶⁷ Belge niteliğindeki bazı fotoğraflardan ve kişisel görüşmelerden edindiğimiz bilgilerden öğrendiğimiz kadarı ile bu tadilatın 1915 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Esasen bu, yıpranmadan kaynaklanan bir onarım değil, kule saati sesinin işitilememesi nedeniyle şehir sakinlerinin isteği doğrultusunda yapılan bir tadilatı. Söz konusu tadilatta ağır malzemeler kuleye

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat Kitabeleri*, Yay. Haz. M. Mercan, M. E. Ulu, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.90-91. ve Acun, *a.g.e.*, s.86. Hatta birbiriyle çelişen farklı tarihlerin aynı çalışma ya da belge içerisinde yer aldığı dahi olmuştur. Örneğin Besim Karagülle’nin not defterinde saat kulesinin yapım tarihi olarak 1902 ve 1903 tarihleri aynı sayfada verilmiştir. Bkz. Ek :3

⁶¹ Ek 1: “Tebliğat-ı Resmiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1. ve “Dâhiliye Nezaret-i Celilesi’ne Tokat Sancağı Belediye Riyaseti’nden Mevrud Telgrafnamenin Suretidir” başlıklı yazının transkripsiyonu.

⁶² Kitabedeki yazıların siyasi nedenlerle kazıtıldığı düşünülmektedir. Bkz. Akif, M. Ergin, “Çorum ve Tokat Saat Kulelerinin Anadolu Saat Kuleleri İçindeki Yeri”, *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10(17), 1998, s.48.

⁶³ Mustafa Özsaray, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, (I), 2019, s.39.

⁶⁴ II. Abdülhamid’in 31 Ağustos 1876’da tahta çıktığı bilinmektedir. Bu tarih hicri takvimde 10 Şaban 1283 yılına tekabül etmektedir. Padişahın saltanatının 25. yıldönümü ise yine hicri takvimde 5 Cemaziyelahir 1318 yılına denk gelmektedir. Bu durumda kitabede 1318 tarihi verilmişken kulenin yapım tarihi olarak 1901, 1902 ya da 1903 yıllarından birinin esas alınması mümkün değildir.

⁶⁵ BOA.DH.MKT.2414/63, 19 Cemaziyelahir 1318 (14 Ekim 1900)

⁶⁶ Nitekim Tokat Saat Kulesi, 25. Cülus merasiminin kutlanacağı tarihte resmî açılışı yapılacak eserler arasında gösterilmiştir. Bkz. Ek 1: “Tokat Belediye Başkanlığı’ndan İçişleri Bakanlığı’na Gönderilen Telgrafnamenin Suretidir” başlıklı gazete haberinin transkripsiyonu.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.90-91.

doğru uzanan ve yükselti artıkça eğimi de artan bir rampa düzeneğinin kurulması suretiyle gerçekleşmiştir.⁶⁸

Osmanlı saat kulesi geleneğinin en güzel örneklerinden birini temsil eden Tokat Saat Kulesi, orijinalliğini muhafaza eden ve görseelliği ile dikkat çeken bir eser olarak, ilk günkü gibi bulunduğu alandan Tokat halkına saati haber vermeye devam etmektedir. Havanın aşırı soğuk olduğu günler dışında yıl boyunca çalışmaya devam etmekte ve saat mekanizması sekiz günde bir kurulmaktadır. Bakımları ise 1994 yılından beri, kulenin kaide kısmında bulunan dükkânın işletmecisi *Ahmet Unan* tarafından yapılmaktadır.⁶⁹

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid'in 1900 yılına denk gelen 25. cülus-ı hümayunu, gerek içeriği, gerekse kapsamı yönünden geçmişteki benzerlerine göre çok daha farklı biçimde kutlanmıştır. Söz konusu farklılık belki de en çok Osmanlı taşrasında hissedilmiştir. Zira pek çok Osmanlı vilayet ve kasabası ahalisi, açılışı yapılan eserler ve gerçekleştirilen imar programları ile içinde yaşadıkları şehirlerin dönüşümüne tanıklık ederek bu değişimi bizzat idrak etmişlerdir. Bu noktadan hareketle modernleşmenin sağladığı imkânların Tanzimat'tan beri belki de ilk kez bu kadar bilinçli bir program dâhilinde ve bu kadar geniş zeminde icra edilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Bu yönleriyle Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü, yalnız bir merasim hazırlığıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda memleketi kalkındırma hamlesine bürünmüştür.

Osmanlı memleketinin hemen her tarafında başlatılan imar faaliyetinde mali sürecin halk yardımı, belediye ve hükümet bütçeleri ile yürütülmesi, modernleşme çabalarında halk-devlet bütünleşmesinin sağlandığı kolektif bir çabanın varlığına işaret etmektedir.

Tokat şehrindeki kutlamalarda da izlendiği üzere, 25. cülus yılı merasimleri ile saltanat ve hilafet makamlarının etkinliğinin güçlendirilmek istendiği, ayrıca tebaa ile devlet arasındaki sadakat ve muhabbet duygularının artırılmaya çalışıldığı çok açıktır. Taşradaki bütün bu yatırımlar ve hizmetler ile kent sakinlerinin sevgisini kazanan Osmanlı padişahının, halk nezdindeki meşruiyetini güçlendirdiğini öngörmek mümkündür.

Tokat'ta olduğu gibi saat kulelerinin açılış merasiminde farklı din ve mezhepten cemaat temsilcilerinin hazır bulunması, saat kulelerinin, Batı modelinde modernleşmeye çalışan kentler için yalnızca çağdaşlaşmanın bir simgesi değil aynı zamanda bir ihtiyacı olarak toplumu oluşturan farklı kesimlerde kabul gördüğünü göstermektedir.

Ayrıca Tokat Saat Kulesi'nin birçok Osmanlı kentinde olduğu resmi binalara yakın olan bir alana yapılmış olması, yapıldığı noktanın kent meydanı ve şehrin idari merkezi olma özelliklerini kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle saat kulelerinin mekân tercihleri kent yerleşim planlarını gelecekte etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu bilgilerden hareketle 25. taht yılında memleket sathında başlatılan imar faaliyetleri, merkezin taşra üzerindeki idaresini kuvvetlendirmeye, halkın eğitim ve kent yaşamındaki

⁶⁸ Kulenin yükseltilmesi ile alakalı bilgiler, 1915 yılında gerçekleşen yeniden inşa faaliyetinde çalışan işçiler ile mülakat yapan Hasan Erdem ile 23.02.2021 tarihinde gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşme doğrultusunda edinilmiştir. Diğer taraftan, Tokat Müzesi'nin ilk memuru olan Besim Karagülle'nin not defterinde yer alan, kulenin dört kademe çıkarıldığını doğrulayan ve 1915 yılına tarihlenen tarihi fotoğraf için bkz. Ek :3

⁶⁹ Saat kulesinin bakımlarını ifa eden Ahmet Unan ile yaptığımız kişisel görüşmeden; aslında ilk zamanlar saatin 15 günde bir kurulduğunu ancak uç kısımlarında 50'şer kiloluk ağırlıklar bulunan halatlardan birinin kopması ve kısılması üzerine saat mekanizmanın kurulma sürenin de kısaldığını öğrenmiş bulunmaktayız.

durumunu iyileştirmeye yönelik hamleler olarak gözlemlenmekte ve II. Abdülhamid dönemini, Osmanlı modernleşme sürecinin önemli bir parçası haline getirmektedir.

Kaynakça

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA.ŞD. 593/39
BOA.IRSM. 17/46
BOA. FTG.f.1621/-
BOA.HR.SFR.04. 767/117
BOA.HR.SFR.03. 392/95
BOA.DH.MKT. 1405/50
BOA.DH.MKT. 2414/63
BOA.A.MKT.MHM. 350/50

Süreli Yayınlar

“Hamidiye Saat Kulesi”, *Malumat*, Nr. 257.
“Yozgat Saat Kulesi”, *Malumat*, Nr. 259.
“Cülus-ı Hümayun Merasiminden: Zile Kazası Memurin ve Zabitanı”, *Malumat*, Nr. 259.
“Atıfet-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6937.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6940.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6941.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6943.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6945.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6946.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6947.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6949.
“Tebliğat-ı Resmiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950.
“Havadis-i Dahiliye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6955.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Sivas, H.1321/M.1903.

İnceleme Eserler

ACUN, Hakkı, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2011.
ACUN, Hakkı, “Saat Kulesi”, *İslam Ansiklopedisi*, 35. Cilt, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss.325-326.
AÇIKEL, Ali, “Tokat Sancağı'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (188-1907)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 2004, ss. 331-359.
AÇIKEL, Ali, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdarî ve Nüfus Yapısında Değişiklikler”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2), 2003, ss. 253-265.

- AÇIKEL, Ali; HANİLÇE, Murat, Sivas Vilayetinde Ulaşım (1867-1907), *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirisi*, 14-17 Nisan 2011-Uşak, Ss. 71-101.
- AKTAŞ, Esat, XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2009.
- AKTÜRE, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss.891-904.
- AKŞİN, Sina; KUNT, Metin vd., *Türkiye Tarihi III-Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Haz. S. Akşin, Cem Yayınları, İstanbul 1997.
- ALBERİ, Luis, *Sultan II. Abdülhamid’in Hâl Tercümesi*, Haz. M. Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- BELGE, Hadi, “Ziya Paşa’nın Amasya Islahatının Bir Hatırası: Zile Saat Kulesi”, *Anadolu V. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi*, 26-27 Aralık 2020-Diyarbakır, Kongre Bildiriler Kitabı, Ubak Yayınevi, 2020, ss.763-776.
- BİLİRLİ, Tahir, “Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği”, *History Studies*, 11 (3), 2019.
- CİNLİOĞLU, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat Belediyesi Kültür Yayını, Tokat 2019.
- ÇAKMAK, Sevgi, *Sultan II. Abdülhamid’in Culus Yıldönümü Kutlamaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 2000.
- DEMİRDÖVEN, Neslihan, “Tokat Saat Kulesi ve Çevresinin Kent Dokusundaki Yeri”, *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 6 (13), 1998, ss.31-32.
- ERGİN, M. Akif, “Çorum ve Tokat Saat Kulelerinin Anadolu Saat Kuleleri İçindeki Yeri”, *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10(17), 1998, ss.47-48.
- HALAÇ, Hicran Hanım; İLHAN, Sibel Özdemir, “Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri”, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 9 (4), 2024, ss.190-200.
- HANİLÇE, Murat, “Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği”, *History Studies*, 9 (4), ss.63-99.
- İZGÖER, Ahmet Zeki, Ramazan Tuğ, *Tebrikname-i Milli, Sultan II. Abdülhamid’in İlk Yirmi Beş Yılı (1876-1900)*, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayını, Seçil Ofset, İstanbul 2017.
- KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, XIII. Dizi, I. (16-e6), IV. Cilt, TTK Yayınları, Ankara.
- KODAMAN, Bayram, “XX. Yüzyıl Başlarında Sivas Eyaleti”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirisi*, 2-6 Temmuz 1986, Sempozyum Bildirileri Kitabı, Gelişim Matbaası Yayınları, Ankara 1987, ss.170-183.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 4.bs., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- MENÇ, Hüseyin, *Tarih İçinde Amasya*, Net Ofset Yayınları, Ankara 2000.

MERCAN, Mehmet, “Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge”, *Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi*, 10 (17), 2002, ss. 5-13.

SHAW, J. Standford; Shaw, K. Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, E Yayınları, İstanbul 2017.

ÖZSARAY, Mustafa, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, (I), 2019, ss. 28-41.

TEPEKÖY, A. İlker, *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Hediyeleti*, Yay. Haz. A. Oğuz vd., Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Tokat Kitabeleri*, Yay. Haz. M. Mercan, M. E. Ulu, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Kişisel Görüşmeler

Hasan Erdem (D.1970), Kişisel Görüşme, 23.02.2021

Ahmat Unan (D.1968), Kişisel Görüşme, 23.02.2021

Elektronik Kaynaklar

<http://www.eskiturkiye.net/2331/tokat-saat-kulesi-acilisi-1902> (E.T. 11 Ocak 2021)

Ekler:

Ek 1: Tebligat-ı Resmiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyelevvel 1318 (31.08.1900)

Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne Tokat Sancağı Belediye Riyaseti'nden Mevrud Telgrafnamenin Suretidir:

Cenab-ı hak, padişah-ı alempenah, adalet-i iktinah efendimiz hazretlerini serir-i şevket masir hilafet-i uzmalarında şan ve nebahete daim ve berkarar buyursun veliü'l-niğmet be-minnetimiz tacidar-ı akdesimiz efendimiz hazretlerinin cülus-ı hümayun-ı hilafetpenahilerinden beru memalik-i mahruse-i şahanalerinin her noktasında gıpta-i ferma-i uyun-ı alemyan olan eser-i terakki ve umrana bir zammiye olmak üzere Tokat kasabasında şimdiye kadar vücuda getirilen asar-ı nafia ve hayriyeye ilaveten ve cülus-ı menamen-i men'us-ı Hazret-i Padişahi'nin yirmi beşinci sene-i devriyesini tebçilen bu sene zarfında kasabanın mevaki-i münasibesinde müceddidan üç bab mekteb-i iptidai muallimi maaşına karşılık olmak için on bir dükkân ve **celb olunan saat** için belediye ve ahali tarafından **bin liradan ziyade** mebali ' sarfolunarak yirmi yedi metro irtifa 'ında ve **hükümet konağı piş-gâhında** yontma taştan gayet metin ve rasin bir saat kulesi **tahtında bir bab dükkân** ve emakin-i emriyeden hükümet konağına ilaveten jandarma zabitan ve efradına mahsus bir bölük süvari koğuşuyla tavlası ve önünde bir çeşme ile hükümet bağçesinde nazar-rüba bir şadırvanın ve huruç-ı arz ve alâ sokaklarının tevsî'i ve mahkeme çarşusundan hamamönüne kadar müceddiden bir tarık küşadı Mutasarrıf Paşa Hazretleri'nin ianesi olarak kırkbeş lira sarf ile on iki hücre ve bir dershaneyi şamil medresenin inşaatı ikmal ve dahil livada yirmi bir adet yontma taştan köprü ve menfezle bin kırk metro tulunda (metretül) kısm-ı tarık-ı müceddiden ve otuz dokuz adet ahşap köprü ve on bin elli metro tulunda şose tamir ve nevahi-i mülhaka merakizi ile kurrada on altı bab cami-i şerif ve bir medrese ve müceddiden altmış dört; tamiren otuz beş bab mekteb-i iptidaiyyenin mücerred her hususta mesai-i meşkûre-i memduheleri meşhud-ı iftihar olan vali-i vilayet olan Hüseyin Hilmi ve liva-i mutasarrıf Bekir Sıdkı Paşalar hazeratının himemat-ı mahsusa- aliyyeleriyle emr-i **inşaatı hitam bularak** davat-ı ma'ruza-i hazret-i şehriyari bu vesile-i cemile ile de tekrar edildiği gibi zehb- kurban ile **resmî küşadlarının** (resmî açılışlarının) ve yine de kurra-i mülhakada müceddiden ihtiyaçla mütenasiben vücuda getirilecek otuz beş bab mekteb-i iptidaiyenin dahi **vaz'-ı esas-ı resmîlerinin** (temel atma merasimlerinin) cülus-ı hümayun Hazret-i zillullah-i yevm-i mukaddesesinde icra olunacağını şimdiden arzına cüret eylerim ol babda. Fi 14 Ağustos [1]316. (27 Ağustos 1900).⁷⁰

⁷⁰ "Tebliğat-ı Resmîye", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr.6950, 5 Cemaziyelevvel 1318 (31 Ağustos 1900), s.1.

Ek 2:

Tokat Saat Kulesinin Açılış Merasimi: <http://www.eskiturkiye.net/2331/tokat-saat-kulesi-acilisi-1902>

(Fotoğraf Koleksiyoner ve Araştırmacı Hasan Erdem'in Arşivine Aittir)

Ek 3: 1915 ve 1932 Yıllarında Tokat Saat Kulesi (Tokat Müzesinin İlk Memuru Olan Besim Karagülle'nin Not Defteri, s.58. Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden Alınmıştır)

Ek 4 Zile'de Sultan II. Abdülhamid'in Cülus-ı Hümayununun 25. Yıl Merasimi

(“Cülus-ı Hümayun Hazret-i Hilafetpenahî Merasiminden: Zile Kazası Memurin ve Zabitanı”, *Malumat*, Nr. 259, 12 Teşrinievvel 1316 (25.10.1900), s.384.)

Summary

In this study, the celebrations of II. Abdulhamid's 25th throne year were discussed. The zoning activities and celebrations that were initiated throughout the country due to the 25th sultan of the Ottoman Empire were seen as a suitable area to analyze the reflections of the powerful ruler profile on the provincial units or the public. With this study, the advances in Ottoman urban life and the social transformation of the people of the city in the period of II. Abdulhamid were examined in Tokat. The 25th year of the Sultan's throne was celebrated in a much different and comprehensive way compared to similar ones in the past. The newspapers of the period covered the celebrations from all over the Ottoman country, even in the world. Within the framework of the celebrations, many development activities were planned in almost every province of the Ottoman country. The works, whose construction was completed after a long planning process, were presented to the public by official openings on the festival day. Considering that this took place in almost all of the Ottoman provinces, it is possible to say that the celebrations of the 25th year of the throne turned into a move towards the development of the country. In addition, the power of the caliphate in political terms was emphasized with the celebrations that took place in scale. XX. In the city of Tokat, which was administered as a sanjak of Sivas Province in the early century, the celebrations of the 25th throne year were more magnificent than in previous years. Within the scope of the celebrations, many educational institutions and public service buildings were opened in Tokat. In addition, the transportation services needed by the people of Tokat were provided by building many bridges and road works. The reconstruction activities were not limited to the center of Tokat, but also the geese of Tokat city received their share of these services. With the services provided, as in many Ottoman cities, the most progress was made in the field of education. Although not all the problems of the city people regarding education have been solved, a significant improvement has been achieved compared to the past. On the other hand, II. Abdulhamid period has a special place in the Ottoman Empire clock tower tradition. Clock towers were seen as both a symbol and a necessity of modernizing cities in the minds of the Ottoman bureaucrats who were under the influence of the Westernization climate. For this reason, since Tanzimat, the construction of the clock tower has taken its place among the innovation programs that many Ottoman governors with intellectual personality have considered for the cities they have served. The spread of the clock towers to the interior of Anatolia and the entire geography of the Ottoman Empire was realized upon the will of Abdülhamid, which he sent to the governors for the construction of the clock tower in the twenty-fifth year of his throne. Tokat Clock Tower was made by Hristo Usta and made of stone material, when the work was completed, Hristo was rewarded with a medal by the Sultan. The construction of the clock tower and especially the purchase of the clock mechanism was financed by the municipal budget and the donations collected from the public, as it required a great cost under the conditions of the period. This situation indicates that the people-state integration has occurred in the modernization efforts. It has been observed that Ottoman clock towers generally focused on three options in the spatial preference. While some towers are built in the city squares, for others, a top of a historical building or a hill in the middle of the city is chosen as the venue. The proximity of the clock towers built in the squares to the official buildings is quite remarkable. Tokat Clock Tower was built in the city square. Since Tokat Clock Tower was built in the area where the government mansion is located, this point strengthens the feature of being the administrative center and city square of the city. In this respect, it influenced the history of the city and the development plan of the city. From

this point of view, we can say that the possibilities provided by modernity were tried to be carried out within such a conscious program and on such a wide ground, perhaps for the first time since the Tanzimat. On the other hand, the presence of representatives of communities from different religions and sects in the opening ceremony of the clock towers, as in Tokat, shows that the clock towers are not only an image of modernization but also a need for cities trying to modernize in the Western model. Based on all this information, the zoning activities initiated in the country in the 25th year of the throne are observed as moves to strengthen thei administration of the center over the provinces and to improve the state of the people in education and urban life. This situation makes the II. Abdulhamid period an important part of the Ottoman modernization process.

Keywords: Ottoman, Abdulhamid II., 25th year of reign, Tokat, Tokat Clock Tower